

NADGROBNI SPOMENIK
G. ARUNCIJA FELICISIMA
I STAROSNA STRUKTURA
PUČANSTVA ANTIČKE
LIBURNIJE*

SEPULCHRAL MONUMENT
OF G. ARUNTIUS
FELICISSIMUS AND THE
AGE STRUCTURE OF
ANCIENT LIBURNIA*

Anamarija Kurilić

Odjel za povijest / Department of History
Sveučilište u Zadru / University of Zadar
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR - 23000 Zadar
anamarija.kurilic@zd.t-com.hr

UDK / UDC:
930.1 : 003.71
314.148
94(398) : 314

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
Primljeno / Received: 11. 12. 2012.

ABSTRACT

U prvom dijelu ovog rada autorica analizira dva ulomka jednog nadgrobnog spomenika pronađenih kao *spolia* u crkvi Sv. Jurja u Raševiću kod Benkovca. Spomenik, koji se okvirno može smjestiti u kasni principat, najvjerojatnije u drugu polovicu 2. st. po Kr., podigla je Sempronija Maksimila svom mužu G. Arunciju Felicisimu, koji je doživio starost od 70 godina.

U drugom dijelu autorica analizira podatke s nadgrobničkih natpisa antičke Liburnije o starosti pokojnika te nastoji ustanoviti kolike su mogle biti granice očekivane prosječne životne dobi. S obzirom na njih moći će se i bolje razumjeti u kolikoj je mjeri G. Aruncije Felicisim predstavljao izuzetak od uobičajenih onodobnih standarda.

Ključne riječi: antička Liburnija, Rašević, Nedinum, latinska epigrafija, povijesna demografija, očekivana životna dob

ABSTRACT

In the first part of this paper, the author analyses two fragments of a single sepulchral monument found as *spolia* in the church of Sv. Juraj (St. George) in Rašević near Benkovac. The monument, which can generally be dated to the late Principate period - most likely in the second half of the 2nd century AD, was erected by *Sempronia Maximilla* for her husband *Gaius Aruntius Felicissimus*, who died at the age of 70.

In the second part, the author analyses data on the age of the deceased found in Liburnian sepulchral inscriptions and aims to prove the possible age limits of average life expectancy. Through that analysis it will be possible to better understand if, and to what degree, was *Gaius Aruntius Felicissimus* an exception from standards present during that period.

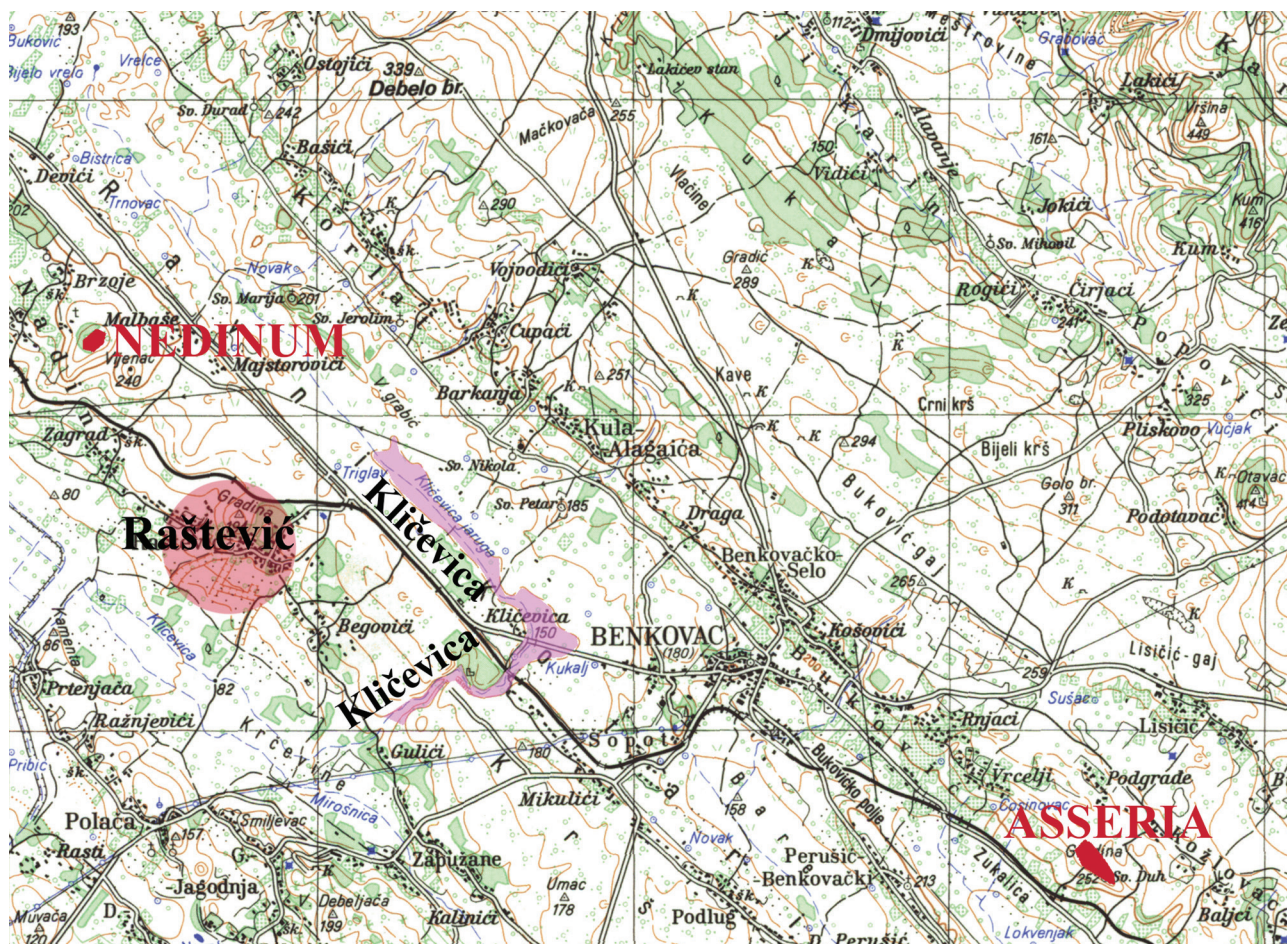
Key words: ancient Liburnia, Rašević, Nedinum, Latin epigraphy, historical demography, life expectancy

KARTA 1. Geografski smještaj Raševića.
 MAP 1. Geographical position of Rašević.

* Ovaj rad nastao je na osnovi priopćenja izloženog na znanstvenom skupu “Novija arheološka istraživanja na zadarskom području” koji se održao u Zadru od 1. do 4. listopada 1997. g. u organizaciji Hrvatskog arheološkog društva iz Zagreba, Arheološkog muzeja iz Zadra i Filozofskog fakulteta iz Zadra. Zbornik radova s tog skupa, međutim, nikad nije tiskan, a kako sam s dragim kolegom i prijateljem prof. dr. sc. Franjom Smiljanićem - ili jednostavno, Harijem, kako smo ga svi zvali - počesto znala voditi duže rasprave o pitanjima granica zajednica zadarskog kraja kao i o raznim pitanjima iz društvene povijesti, posvećujem ovaj rad, znatno dopunjen i proširen - dijelom upravo i kao posljedica naših razgovora - u odnosu na predavanje sa skupa, u sjećanje na njega i našu kolegijalnu suradnju.

* This article was based on the report given at the academic conference “Recent archaeological excavations in the territory of Zadar”, which took place in Zadar from the 1st to the 4th of October 1997., under the patronage of Croatian archaeological society from Zagreb, Archaeological museum in Zadar and University of Zadar. However, as the proceedings from that conference were never published, and as I have had long discussions on boundaries of Zadar territory and social history with my dear colleague and friend, professor Franjo Smiljanić - or simply, Hari, as we all called him – this paper, which is, in comparison to the conference lecture, significantly extended and improved partly due to our conversations, is dedicated to memory of him and our collaboration.

KARTA 2. Položaj crkve Sv. Jurja u Raševiciu.

MAP 2. The position of the church of St. George (Sv. Juraj) in Rašević.

Početkom 1997. godine, 17. travnja, tadašnja Uprava za zaštitu prirodne i kulturne baštine, Konzervatorski odjel Zadar (danas: Konzervatorski odjel u Zadru za područje Zadarske županije), izvodila je radove na obnovi crkve Sv. Jurja u Raševiću (Karta 1), investitor kojih je bio župni ured Rašević. Rašević se nalazi nešto zapadnije od Benkovca, zapadno od kanjona Kličevica i po svoj je prilici pripadao teritoriju rimskodobnih Nadinjana (Karta 2).¹

Prilikom navedenih radova kolege iz Konzervatorskog odjela Zadar² pronašli su i dva ulomka dosad nepoznatog rimskodobnog nadgrobnog natpisa od domaćeg vapnenca: jedan se nalazio

Directorate for the Protection of Natural and Cultural Heritage, Conservation Department in Zadar (presently: Conservation Department in Zadar for the Area in the Zadar County), on the 17th of April 1997 initiated the renovation of the church of Sv. Juraj (St. George) in Rašević (Map 1) under the patronage of Rašević vicarage. Rašević is situated west of Benkovac, west of Kličevica gorge and was most likely a part of the Roman *Neditae* territory (Map 2).¹

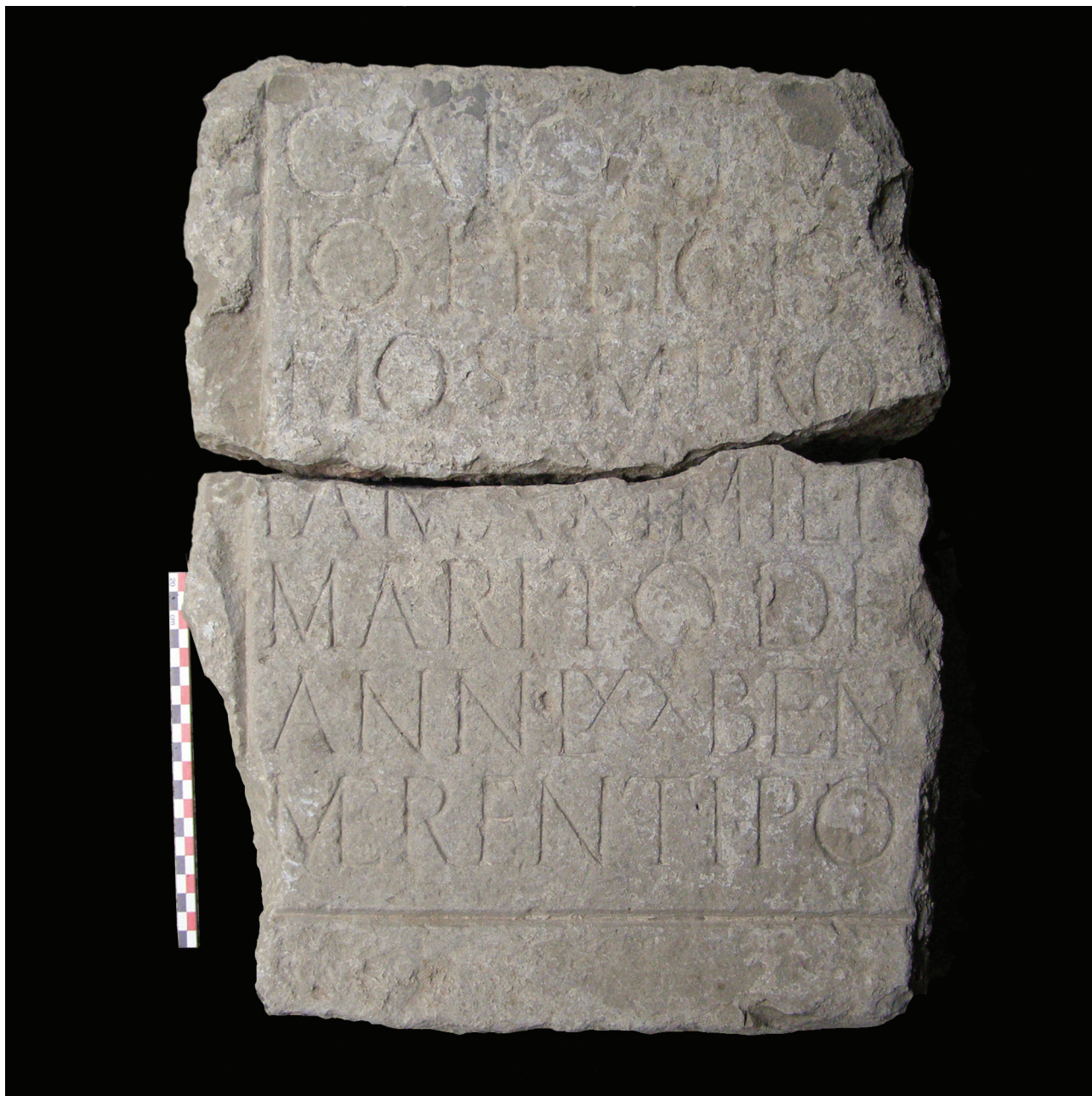
During the aforesaid construction work, colleagues from the Conservation department in Zadar² found two fragments of previously unknown Ro-

1 Za pripadnost područja Raševića antičkom Nadinu (*Nedinum*), v. od novijih radova S. ČAČE, 2006, 78, a osobito Map 7.

2 Zahvaljujem kolegama na ustupanju ovog natpisa za objavu - prije svega prof. dr. Pavuši Vežiću koji je vodio istraživanja, ali i sadašnjim kolegicama i kolegama iz zadarskog konzervatorskog ureda koji su mi uvijek nesebično izlazili u susret.

1 On the affiliation of the Rašević area to the ancient Nadin (*Nedinum*) territory see S. ČAČE, 2006, 78, and especially Map 7.

2 I am grateful to my colleagues for the opportunity to publish this inscription – primarily to Professor Pavuša Vežić, who led the research, but also to present employees of the Conservation department in Zadar, who are always more than ready to help.

SL. 1. Natpis iz Raštevica.

FIG. 1. *The inscription from Raštevica.*

uzidan s unutarnje strane sjevernog zida, a drugi u pročelnom zidu, lijevo od portala. Ulomci su pohranjeni u dvorištu Konzervatorskog odjela u Zadru i namijenjeni su za prijenos u Arheološki muzej u Zadru.

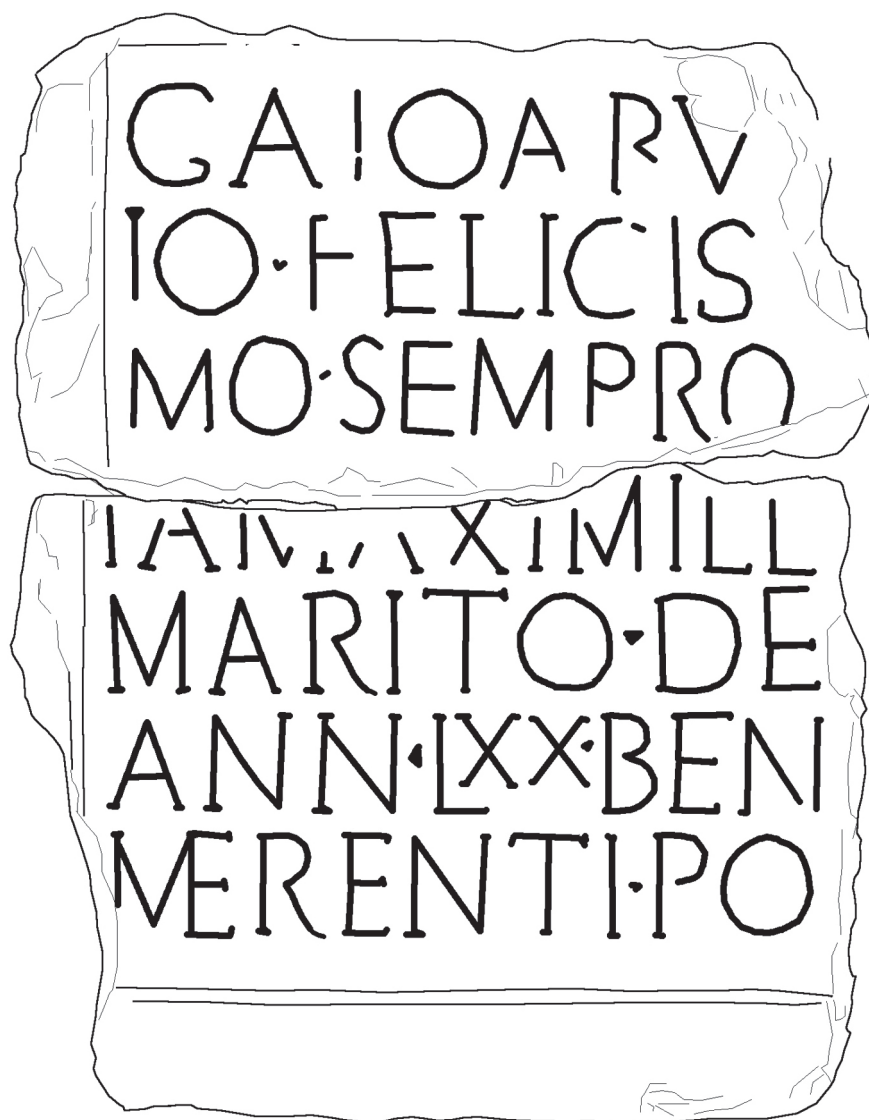
Dva se ulomka lijepo nastavljaju jedan na drugoga (Sl. 1), tako da je posve jasno da pripadaju istom spomeniku.

Spomeniku su jače oštećena gornja i desna strana, koja je još bila i dodatno preklesana. Donja strana (Sl. 3) i dio lijeve bočne strane originalno su

man sepulchral inscription made of domestic limestone: one was immured in the inner side of the northern wall, and the other in the church facade, left of the portal. The fragments are currently stored in the yard of the Conservation Department in Zadar, while awaiting the transfer to the Archaeological Museum in Zadar.

Two fragments adjoin each other (Fig. 1) and they clearly belong to the same monument.

The upper and the right side of the monument, which was additionally chiselled, were more heavily

Sl. 2. Natpis iz Raševića.

FIG. 2. *The inscription from Rašević.*

sačuvani i mjestimice imaju tragove zubače. Ostaci bijelog vapnenog vezivnog materijala (bijela žbuka krupnog granulata) korištenog pri sekundarnoj uporabi posvuda su vidljivi, a osobito na gornjoj strani (Sl. 4). Ponegdje se po spomeniku zapažaju i ostaci kompaktnijeg vapnenog vezivnog materijala izražene sive patine koji bi mogli biti iz vremena originalne uporabe spomenika. Slova mjestimice prekriva nekakav bijeli talog ili možda čak premaz, a ponegdje se može naći i tragova cementnog veziva.

damaged. Lower side (Fig. 3) and part of the left side are intact and have sporadic traces of stonemason's claw. The white lime binding compound (white coarse mortar) visible on the monument, particularly on the upper side, are remains of the secondary use (Fig. 4), while the remnants of a more compact lime binding with a prominent greyish patina, found sporadically on the monument, were perhaps applied during the primary use of the inscription. The letters are sometimes covered with a white residue or perhaps even a coating and the remains of cement are also present.

Sl. 3. Natpis iz Raševića - donja strana.

FIG. 3. *The inscription from Rašević – lower side.*

Sl. 4. Natpis iz Raševića - gornja strana s tragovima vezivnog materijala.

FIG. 4. *The inscription from Rašević – upper side with traces of binding material.*

Sl. 5. Natpis iz Raštevica - stražnja strana s naknadno uklesanim brazdama u obliku križa.

FIG. 5. *The inscription from Raštevica – back side with additionally carved in cross-like grooves.*

Na stražnjoj strani, koja je bila tek grublje obrađena, naknadno su uklesane dvije brazde koje tvore oblik križa (v. Sl. 5) koje su možda upravo i uzrokovale puknuće spomenika. Krakovi križa dugi su po 10-10,5 cm. Na krajevima brazdi jasno se uočavaju manji okrugli završetci nešto dublji od samih brazdi, a oveća i dublja kružna udubina (6,5 x 4,5 cm; dubina: 3,5 cm) napravljena je i na križanju brazdi; ta je udubina ispunjena bijelim vapnenim vezivnim materijalom krupnog granulata.

Rimski nadgrobni spomenik o kojem je riječ u ovom radu vrlo je jednostavan, bez ukrasa i skromnih dimenzija; vrlo vjerojatno je to bio titulus na-

Two grooves in the form of the cross (see Fig. 5), which were additionally chiselled in the roughly worked back, perhaps caused the monument to break. The arms of the cross are approximately 10-10.5 cm long. Grooves end with small round but deep indentations, and at the centre of the cross is another large round deep indentation (6.5 x 4.5 cm; depth: 3.5 cm), which is filled with white coarse calcareous binding material.

The Roman tombstone analysed in this paper is very simple, without decoration and of small dimensions; perhaps it was a simple *stela* or more likely a *titulus* intended to be embedded in the mausole-

mijenjen uzidavanju u grobnicu ili eventualno stela jednostavnijeg tipa. Sastoji se samo od natpisa uklesanoga unutar natpisnog polja uokvirenog duboko uklesanom brazdom.

Ukupne sačuvane dimenzije spojenih ulomaka su: visina 45,5 cm, širina 33-36,5 cm, debljina 12-14 cm; natpisno polje: sačuvana ukupna visina 40 cm, širina 33 cm; visina slova: 4 cm (1.-2., 4.-7. r.), 3,8-4 cm (3. r.).

Tekst je isklesan vrlo lijepom, gotovo pravilnom kvadratnom kapitalom, koja ukazuje na kvalitetnog majstora klesara. Ligature su korištene samo jednom, u 7. retku (ME u riječi *merenti*). Riječi su svugdje, osim u 1., 4. i 7. retku, razdvojene interpunkcijskim znacima oblikovanima poput trokuta različito okrenutih vrhova. Mjestimice su još vidljivi ostaci crta vodilica ordinacije natpisa.

Svi su retci natpisa odlomljeni na desnom kraju, usljed čega svugdje nedostaju po jedan do dva slova na znaka. Prva tri retka su vrlo izlizanih površina, ali se slova ipak jasno razabiru. Jasno su prepoznatljiva i slova u četvrtom retku, iako je upravo preko njega spomenik prelomljen u dva dijela, tako da se tekst, unatoč svim tim oštećenjima, može pročitati bez ikakvih ozbiljnih poteškoća (Sl. 1-2):

GAIO ARV[.]
 IO . FELICIS[.]
 MO . SEMPRO[.]
 IA MAXIMILL[.]
 5 MARITO . DE[.]
 ANN . LXX . BEN[.]
 MERENTI PO[.]

Gaio Aru[nt]/io Felicis[si]/mo Sempro[n]/ia Maximill[a] f[il] marito de[f(uncto)] / ann(or)um LXX ben[e] / merenti po[s(uit)].

Ovaj je spomenik Gaju Arunciju Felicisimu, koji je umro u dobi od sedamdeset godina, podigla njegova supruga Sempronija Maksimila.

Pokojnik je imenovan inačicom standardnog rimskog muškog imenovanja *tria nomina*, ali bez filijacije i s punim pisanjem prenomena (*Gaius*), slično kao i njegova žena koja je imenovana jednim od dva najčešća imenska obrasca u imenovanju rimskih žena u doba carstva - gentilnim ime-

um. The monument is made of only the inscription within the inscription field, which is framed with a deep groove.

Preserved dimensions of the reconstructed monument are: height 45.5 cm, width 33-36.5 cm, thickness 12-14 cm; inscription field: total preserved height 40 cm, width 33 cm; height of the letters: 4 cm (1st-2nd, 4th-7th line), 3.8-4 cm (3rd line).

Text, written in elegant, almost perfect *capitalis quadrata*, indicates that the master carver was skilled. Ligatures are used only once, in the 7th line (ME in the word *merenti*). Words are, apart from the 1st, 4th and 7th line, always separated by triangular shaped interpunctuations with differently oriented angles. The guidelines of the ordination of the inscription are sporadically still visible.

Due to the damage made to the right side of the inscription, one or two letters are missing in each line of the text. First three lines are worn down, but the letters are still legible. Although the monument is split in two at the 4th line, letters are still visible, and the text, despite of all the damage, can be read without any difficulty (Fig. 1-2):

GAIO ARV[.]
 IO . FELICIS[.]
 MO . SEMPRO[.]
 IA MAXIMILL[.]
 5 MARITO . DE[.]
 ANN . LXX . BEN[.]
 MERENTI PO[.]

Gaio Aru[nt]/io Felicis[si]/mo Sempro[n]/ia Maximill[a] f[il] marito de[f(uncto)] / ann(or)um LXX ben[e] / merenti po[s(uit)].

The monument to *Gaius Aruntius Felicissimus*, who died at the age of 70, was erected by his wife *Sempronia Maximilla*.

Deceased is named according to the standard male Roman naming pattern, *tria nomina*, but without the filiation and with the full praenomen (*Gaius*), similarly to his wife, who was named according to one of the two most frequent naming patterns for Roman women during the Empire – gentile name and cogno-

nom i kognomenom.³ Neka od imena koja nose već su dobro poznata u široj regiji. Tako je gentilno ime *Ar(r)untius* vrlo često u obližnjoj Aseriji, i to tijekom ranog Principata.⁴ Kognomen *Maximilla* njegove žene izvedenica je jednog od najčešćih rimskih imena - *Maximus*; u Liburniji se do sada javljao samo u ranom Principatu, a zna ga se naći i u imenovanju domaćeg stanovništva.⁵ Njen nomen *Sempronia* također je svugdje vrlo čest, ali se u Liburniji javlja samo na tri natpisa koji su svi, kako se čini, također iz ranog Principata.⁶ Međutim, pokojnikov kognomen *Felicissimus* u Dalmaciji se ne javlja prije sredine 2. stoljeća; iako je i to ime također svugdje vrlo rašireno (a dijelom i kod oslobođenika),⁷ u Liburniji nije osobito često, već se javlja na samo četiri natpisa iz različitih liburnskih gradova.⁸

Ovakva antroponimijska analiza pokazuje da se njihova imena na liburnskim natpisima većinom nalaze na spomenicima iz ranog Principata (*Ar(r)untius*, *Sempronius* i *Maximilla*) i, iako nedostaje posvetna formula D. M. (što u pravilu ukazuje na raniju dataciju,⁹ ali, ne smije se smetnuti s uma da se ona mogla nalaziti izvan okvira natpisnog polja!), natpis ipak radije treba datirati u kasniji Principat, i to po svojoj prilici oko sredine 2. st. po Kristu ili tijekom druge polovice 2. stoljeća. Tomu u prilog bi govorila prisutnost izrazâ *bene merenti* i *defunctus/-a annorum* koji su prema Alföldyju karakteristični za kasni Principat,¹⁰ kao i muževljevi

men.³ Some of their names are well known in the wider region; e.g. gentile name *Ar(r)untius* is, during the early Principate, frequent in nearby Asseria.⁴ His wife's cognomen, *Maximilla*, is a derivation of one of the most frequent Roman names - *Maximus*; it is present in Liburnia only during the early Principate, and can be found among the local population.⁵ Although her nomen *Sempronia* was common everywhere, in Liburnia it is attested in only three inscriptions, dating most likely to the early Principate period.⁶ However, the deceased's cognomen *Felicissimus* does not appear in Dalmatia before the middle of the 2nd century AD; although that name is common everywhere (and partially among the freedmen),⁷ in Liburnia it is not that numerous, and appears in only four inscriptions from different Liburnian settlements.⁸

Their names, according to this anthroponymic analysis, are found mostly on the Liburnian monuments made during the early Principate (*Ar(r)untius*, *Sempronius* and *Maximilla*) and, although the votive formula D. M. is missing (which predominantly points to the early dating,⁹ although, the possibility it might have been written outside of the inscription field should not be disregarded!), the inscription should still be dated to late Principate, most likely to the middle of the 2nd century AD or to the second half of the 2nd century AD. Attesting to that would be the use of the expression *bene merenti* and *defunctus/-a annorum*, which are, according to Alföldy characteristic for late Principate,¹⁰ and so

3 Usp. A. KURILIĆ, 2008, 161 i dalje.

4 A. KURILIĆ, 2010, 191 i d.; aserijatske Aruncije detaljno je obradio I. FADIĆ, 1990, 713-724.

5 A. KURILIĆ, 2010, 255 i d. (*Maximilla*, *Maximus*); usp. i A. KURILIĆ, 1999, 396 (ukupno pet potvrda tog imena u Liburniji, uključujući i ovaj iz Raševića), dok za brojnost potvrda kognomena *Maximus* i njegovih inačica u Liburniji v. str. 395-397; G. ALFÖLDY, 1969, 242, s.v. *Maximilla*.

6 Dva od ta tri natpisa su s područja Jadera (A. KURILIĆ, 1999, br. 1127 = *CIL* 3, 14007; A. KURILIĆ, 1999, br. 1137 = *CIL* 3, 9989 (2947)), a jedan je vojnički iz Kapitula kod Knina (A. KURILIĆ, 1999, br. 2829 = *CIL* 3, 14321.³ (9904)); usp. A. KURILIĆ, 1999, 362 (ondje su evidentirana četiri natpisa, jer je ubrojen i ovaj iz Raševića); za *Sempronije* u Liburniji usp. i A. KURILIĆ, 2010, 232 i d.; G. ALFÖLDY, 1969, 119, s.v. *Sempronius*.

7 G. ALFÖLDY, 1969, 201, s.v. *Felicissimus*.

8 A. KURILIĆ, 1999, 388; to su natpisi iz Flanone (A. KURILIĆ, 1999, br. 1259 = *CIL* 3, 3041), Jadera ili okolice (A. KURILIĆ, 1999, br. 2114 = B. NEDVED, 1992, 163, br. 142), Burnuma (A. KURILIĆ, 1999, br. 31 = *ILug* 848) te odnekud s područja između Aserije i Skardone (A. KURILIĆ, 1999, br. 1500 = *CIL* 3, 2814).

9 G. ALFÖLDY, 1969, 28.

10 G. ALFÖLDY, 1969, 29 i dalje.

3 Cf. A. KURILIĆ, 2008, 161 ff.

4 A. KURILIĆ, 2010, 191 ff; *Aruntii* from Asseria were analysed in detail by I. FADIĆ, 1990, 713-724.

5 A. KURILIĆ, 2010, 255 ff. (*Maximilla*, *Maximus*); cf. also A. KURILIĆ, 1999, 396 (in total five attestations of that name in Liburnia, including the one from Rašević); for the number of attestations of the cognomen *Maximus* and its variations in Liburnia see pp. 395-397; G. ALFÖLDY, 1969, 242, s.v. *Maximilla*.

6 Two out of these three inscriptions are from the territory of *Iader* (A. KURILIĆ, 1999, no. 1127 = *CIL* 3, 14007; A. KURILIĆ, 1999, no. 1137 = *CIL* 3, 9989 (2947)), and the military one is from Kapitul near Knin (A. KURILIĆ, 1999, no. 2829 = *CIL* 3, 14321.³ (9904)); cf. A. KURILIĆ, 1999, 362 (four inscriptions are documented there, including the Rašević inscription); on the *Sempronii* in Liburnia cf. also A. KURILIĆ, 2010, 232 ff; G. ALFÖLDY, 1969, 119, s.v. *Sempronius*.

7 G. ALFÖLDY, 1969, 201, s.v. *Felicissimus*.

8 A. KURILIĆ, 1999, 388; those are the inscriptions from *Flanona* (A. KURILIĆ, 1999, no. 1259 = *CIL* 3, 3041), *Iader* or its hinterland (A. KURILIĆ, 1999, no. 2114 = B. NEDVED, 1992, 163, no. 142), *Burnum* (A. KURILIĆ, 1999, no. 31 = *ILug* 848) and from the territory between *Asseria* and *Scardona* (A. KURILIĆ, 1999, no. 1500 = *CIL* 3, 2814).

9 G. ALFÖLDY, 1969, 28.

10 G. ALFÖLDY, 1969, 29 ff.

kognomen *Felicisim*, koji se, prema istom autoru, u Dalmaciji javlja tek od sredine 2. st. po Kristu.¹¹

Analiza imenovanja Gaja Aruncija Felicisima i njegove žene nedvojbeno pokazuje da su oboje bili rimski građani, ali ne raspoložemo elementima koji bi jasno svjedočili o njihovom etničkom porijeklu ili društvenom statusu, odnosno o građansko-pravnom položaju. Izostanak navoda filijacije ne mora nužno biti dokaz oslobođeničkog statusa; naprotiv, to vremenom postaje uobičajeno u imenovanju i slobodnorodjenih rimskih građana,¹² pa su tako Aruncije Felicisim i njegova žena mogli biti slobodnorodjeni građani, ali i oslobođenici. Kod Felicisima bi, ipak, njegov kognomen mogao ukazivati na nešto veću vjerojatnost da je pripadao oslobođeničkom sloju pučanstva jer je to ime, kao što je već spomenuto, sigurno bilo potvrđeno i kod oslobođenika; to vrijedi i za natpise Liburnije, na kojima je jedan od nositelja tog imena sigurno bio oslobođenik,¹³ a možda je to bio i još jedan,¹⁴ dok su preostala dvojica možda ipak bili slobodni građani, čime bi omjer oslobođenika i slobodnih osoba s tim imenom u Liburniji bio podjednak.

Etničko porijeklo ovo dvoje supružnika moglo je biti raznoliko, no, s obzirom na predloženu dataciju, čini mi se najvjerojatnijim da su oboje potomci obitelji koje su već neko vrijeme živjele na ovom području, a koje su izvorno mogle biti kako doseljeničke, tako i starosjedilačke. Njihova imena nisu dovoljno etnički transparentna poput npr. *Aetor*, *Ceunus*, *Voltisa* i drugih sličnih,¹⁵ pa se tako ne može čak ni za Aruncija Felicisima smatrati da je bio potomak neke starosjedilačke liburnske obitelji, iako se u stručnoj literaturi zna naći mišljenje da su Arunciji u Liburniji (a osobito u Aseriji) barem dijelom mogli biti i starosjedilačkog liburnskog porijekla unatoč tomu što niti kod jednoga od njih nema nedvosmislenih dokaza o tome.¹⁶

Epigrafsku zanimljivost natpisa pruža pisanje ne-skraćenog prenomena Gaj te pomalo artistički postavljeni umanjeni XX iznad vodoravne crte broja L.

is the husband's cognomen *Felicissimus*, which is, according to the same author, present in Dalmatia only after the middle of the 2nd century AD.¹¹

The names of *Gaius Aruntius Felicissimus* and his wife unequivocally show that both of them were Roman citizens, but the elements which would indicate their ethnic origin or social status, i.e. civic-legal position are not present. The absence of filiation is not necessarily a proof of libertine status; on the contrary, with time this omission became common among the freeborn Roman citizens,¹² consequently *Aruntius Felicissimus* and his wife could have been either freeborn citizens or freedmen. When *Felicissimus* is considered, his cognomen might indicate more to a libertine status because the name, as was mentioned before, has been attested among the freedmen; this has also been proven on the Liburnian inscriptions, among which one of the *Felicissimi* was certainly a freedman,¹³ and perhaps the same can be said for another one,¹⁴ while other two might have been freeborn citizens. Therefore, the freeborn citizens and freedmen of aforementioned name appear in Liburnia in equal numbers.

The spouses could have had various ethnic backgrounds, however, considering the proposed dating, it seems most likely they both came from families rooted in this area, and could have had either immigrant or autochthonous origins. Their names are not ethnically transparent as e.g. *Aetor*, *Ceunus*, *Voltisa*, etc.,¹⁵ and therefore not even *Aruntius Felicissimus* can be considered to be a member of autochthonous Liburnian family. Although the idea that *Aruntii* were at least in part of autochthonous Liburnian origin (especially in *Asseria*) is present in current scientific literature, the unequivocal proof for that claim is still lacking.¹⁶

Epigraphic curiosity of the inscription is certainly the fully written praenomen Gaius and also somewhat artistic placement of smaller XX above the horizontal line of the number L.

11 G. ALFÖLDY, 1969, 201, s.v. *Felicissimus*.

12 A. KURILIĆ, 1999, 47 i d., 157 i d.; A. KURILIĆ, 2008, 162; usp. A. KURILIĆ, 2010, 137 i dalje.

13 A. KURILIĆ, 1999, br. 2114 = B. NEDVED, 1992, 163, br. 142.

14 A. KURILIĆ, 1999, br. 1259 = *CIL* 3, 3041.

15 A. KURILIĆ, 2010, 134 i d.; usp. A. KURILIĆ, 2002, za starosjedilačka liburnska imena.

16 A. KURILIĆ, 2010, 191.

11 G. ALFÖLDY, 1969, 201, s.v. *Felicissimus*.

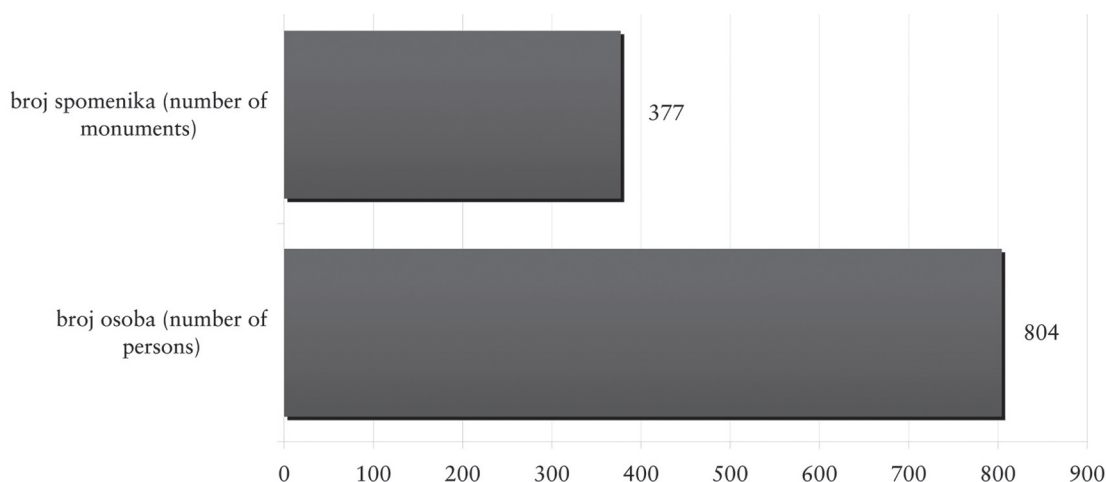
12 A. KURILIĆ, 1999, 47 ff, 157 ff; A. KURILIĆ, 2008, 162; cf. A. KURILIĆ, 2010, 137 ff.

13 A. KURILIĆ, 1999, no. 2114 = B. NEDVED, 1992, 163, no. 142.

14 A. KURILIĆ, 1999, no. 1259 = *CIL* 3, 3041.

15 A. KURILIĆ, 2010, 134 ff; cf. A. KURILIĆ, 2002, for autochthonous Liburnian names.

16 A. KURILIĆ, 2010, 191.

SL. 6 Broj cjelovitije sačuvanih nadgrobni spomenika Liburnije iz razdoblja Principata i na njima spomenutih pokojnika i komemoratora.

FIG. 6 *The number of preserved Liburnian sepulchral monuments dating to the period of Principate and the number of attested commemorators and deceased individuals.*

Demografsku, pak, zanimljivost predstavlja dosta kasna životna dob¹⁷ koju je doživio Aruncije Felicisim - to je lijepa dob i za današnje generacije, pa se postavlja pitanje njene uobičajenosti, odnosno neuobičajenosti u rimskodobnoj Liburniji.

Po tom pitanju od pomoći mogu biti jedino epigrafski spomenici, jer jedino oni pružaju podatke o životnoj dobi. Iz ukupnog je epigrafskog korpusa carskodobne Liburnije (od 1. do 3. st. po Kr.)¹⁸ manje ili više cjelovito sačuvano nešto manje od 400 nadgrobni spomenika, a na njima se pojavljuje nešto više od 800 osoba - otprilike dvije osobe po spomeniku (v. Sl. 6). Među njima je oko 450 pokojnika (56%), od kojih čak 70 nije imalo zabilježenog komemoratora, te oko 360 poznatih komemoratora (44%) (v. Sl. 7a i 7b).

Demographic curiosity, on the other hand, is the age of *Aruntius Felicissimus*,¹⁷ which is even for today's standards, quite high, and also raises a question whether it was common to live that long in Roman Liburnia.

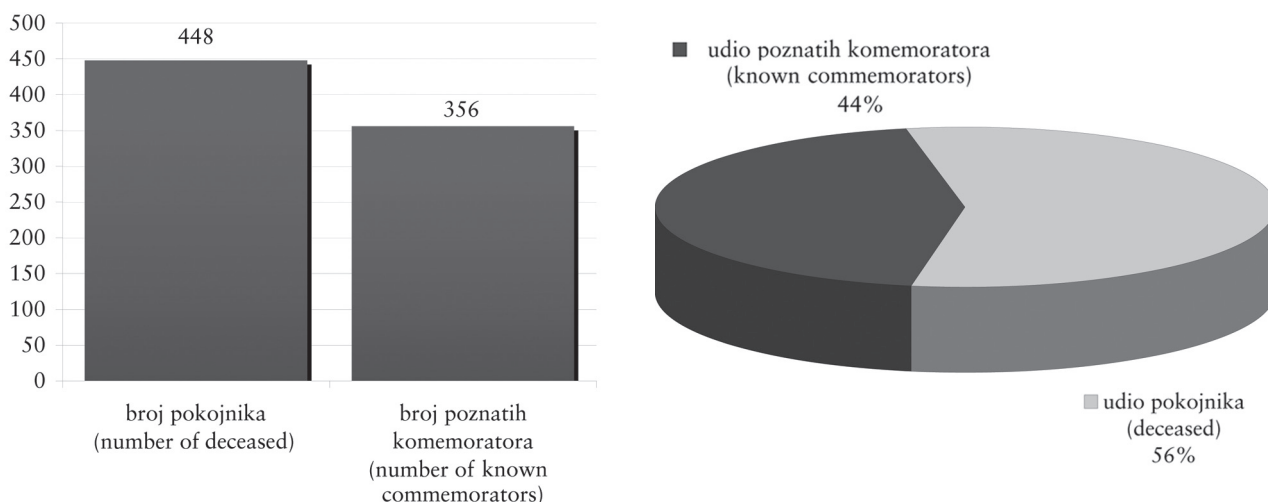
Epigraphic monuments are the only sources of data on the life span of people, therefore only they can shed light on the topic in question. Little less than 400 sepulchral monuments, in different state of preservation, were attested in the entire epigraphic corpus of Roman Liburnia (from 1st to 3rd century AD)¹⁸, and over 800 people were mentioned in the inscriptions – approximately 2 persons per monument (see Fig. 6). Among them approximately 450 deceased individuals (56%), of whom 70 did not have the commemorator mentioned, were attested, as well as around 360 commemorators (44%) (see Fig. 7a and 7b).

17 Na antičkim se natpisima izražena dob često znala zaokruživati, a često i pretjerivati (v. od novijih radova M. ŠAŠEL KOS, 2006, 176 i d., 183 i d.), pa se mora imati na umu da Felicisim nije nužno morao imati okruglih 70 godina, već koju godinu manje, ali možda čak i više (usp. M. ŠAŠEL KOS, 2006, 176). Najtoplije zahvaljujem dr. sc. Marjeti Šašel Kos na nesebičnoj pomoći i vrlo korisnim komentarima.

18 Ovdje se koristim podatcima iz epigrafskog korpusa Liburnije sastavljenog 1999. godine (A. KURILIĆ, 1999), pa u analizu nisu uključeni nadgrobni natpisi koji su pronađeni u međuvremenu.

17 Very often the age declared in ancient inscriptions was rounded off or even exaggerated (see M. ŠAŠEL KOS, 2006, 176 ff., 183 ff.), so one must bear in mind that Felicissimus's age was not necessarily the round 70 years, but might have been a few years lower or even higher (cf. M. ŠAŠEL KOS, 2006, 176). My sincere thanks are due to *Dr. Marjeta Šašel Kos* for having kindly read my text and for offering valuable comments.

18 I'm using data from Liburnian epigraphic corpus compiled in 1999 (A. KURILIĆ, 1999), consequently, sepulchral monuments found after that year are not included.

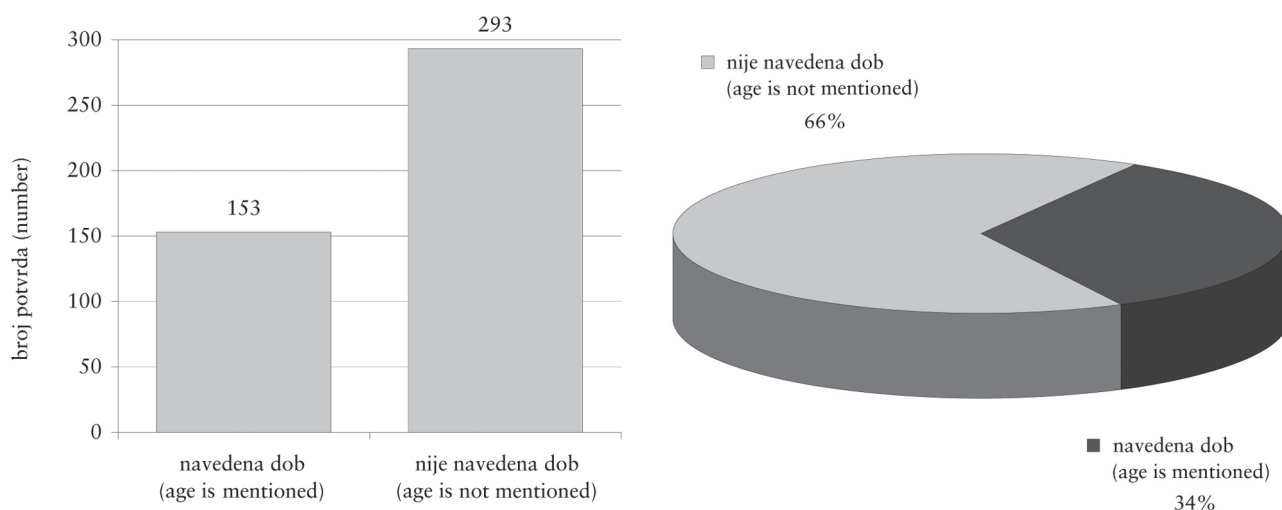

SL. 7. Odnos pokojnika i komemoratora na nadgrobnim spomenicima Liburnije iz razdoblja Principata: a) broj pokojnika i komemoratora, b) omjer pokojnika i komemoratora.

FIG. 7. Correlation between the deceased and commemorators in the Liburnian sepulchral inscriptions dating to the Principate period: a) The number of the deceased and the commemorators, b) The correlation between the deceased and the commemorators.

Međutim, životna je dob navedena tek kod jedne trećine pokojnika, a ostaje nepoznata za ostale dvije trećine; naravno, životna dob nije registrirana niti za jednog komemoratora, tj. za one osobe koje su **nadživjele** natpisno komemorirane pokojnike (v. Sl. 8a i 9b).

However, the age is attested on only a third of the sepulchral inscriptions, while the age for the two thirds of the deceased remains unknown; of course the age of the commemorators, i.e. living persons who **survive** the commemorated deceased, was never registered (see Figs. 8a and 9b).

SL. 8. Navođenje dobi pokojnika s nadgrobnih spomenika Liburnije iz vremena Principata:

a) broj osoba, b) postotak osoba.

FIG. 7. Age of the deceased inscribed in the Liburnian sepulchral monuments dating to the Principate period: a) number of people, b) percentage of people.

Prema tome, raspoložemo s prilično malim brojem podataka o životnom vijeku pučanstva antičke Liburnije, a taj broj još drastičnije opada ako probamo zamisliti koliko spomenika nije sačuvano te koliko osoba uopće nije obilježavalo mjesto ukopa spomenikom izrađenim od trajnijeg materijala i natpisom na njemu, što prividno može opravdati skepsu pojedinih znanstvenika glede pokušaja rekonstrukcije demografske slike antičkih populacija.¹⁹ Međutim, kao i u ostalim područjima arheologije i povijesti, tako niti ovdje ne postoje podatci koji bi bili sačuvani u nekadašnjem cjelovitom opsegu; stoga je realnost istraživača služiti se onime što se sačuvalo te iz toga nastojati izvući što više podataka i stvoriti sliku o dotičnom području, vremenu i ljudima.

Životnu dob pokojnika gotovo dvostruko češće bilježe epitafi vojničke populacije u Liburniji nego nadgrobni natpisi civilnog stanovništva (starost pokojnika bilježi 28% vojničkih nadgrobničkih natpisa, a tek 15% nadgrobničkih natpisa ostalih društvenih skupina).²⁰ Stoga su u ovom radu napravljene i zasebne analize epigrafski potvrđenih godina života pokojnika, kako to i prikazuju grafikonu na Sl. 9a-c: osim jednog zajedničkog prikaza, koji obuhvaća podatke sa svih epitafa (Sl. 9a), jedan prikazuje samo podatke s onih koji su pripadali civilnom stanovništvu (Sl. 9b), a drugi samo podatke s nadgrobničkih natpisa vojnika i veterana (Sl. 9c). U prilog ovakve podjele ide i činjenica da su vojnici aktivno služili tek dio svog života, koji ne uključuje ni djetinjstvo ni stariju dob (ako su ju uspjeli doživjeti), iako se ponekad, u rijetkim slučajevima, na natpisima ove populacije sporadično bilježe i takve podmakle životne dobi, ali poglavito kod članova njihovih obitelji (kako onih aktivnih vojnika tako i veterana).

Therefore, the available data on the life expectancy of ancient Liburnian population is quite limited, and that number drops even more if it is put in the context of potential unpreserved monuments or unmarked graves, which seemingly could justify scepticism some scientists have on the attempts to reconstruct demographic picture of ancient populations.¹⁹ However, similarly to other fields of archaeology and history, it is impossible to have the data preserved in its entirety; therefore the reality is that scientists have to use the available information and extract as much as possible in order to create an image of the space, time and people in question.

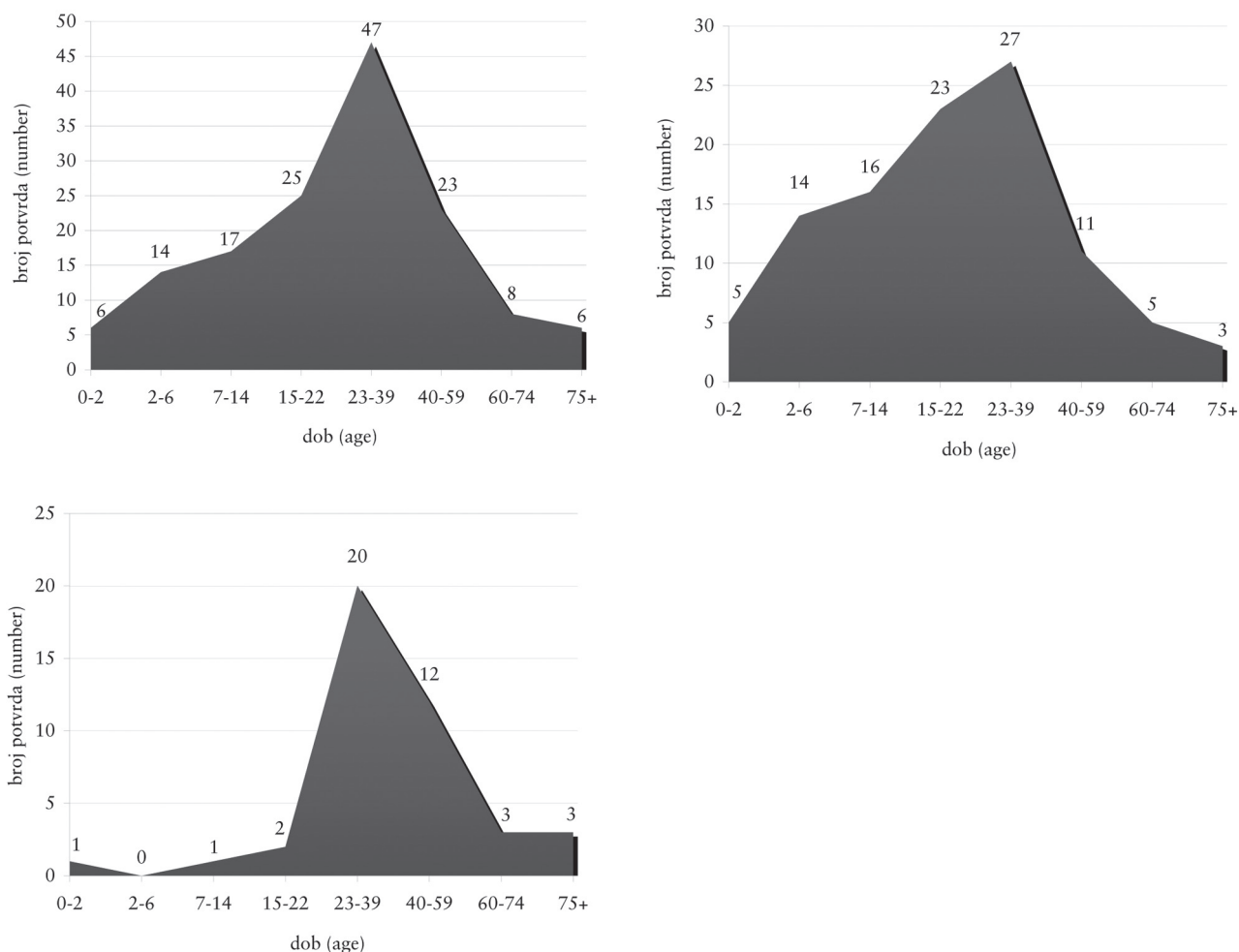
The age of the deceased is documented in Liburnia almost twice as often on the military epitaphs than in the sepulchral inscriptions of the civilian population (the age of the deceased is attested in 28% of the military sepulchral inscriptions, and only in 15% of the sepulchral inscriptions of other social groups).²⁰ Therefore, separate analysis of epigraphically attested age of the deceased was conducted for this publication, as can be seen in the charts Fig. 9a-c: apart from one chart that encompasses information taken from all epitaphs (Fig. 9a), one depicts only information from civilian monuments (Fig. 9b), while the other presents only data from the sepulchral monuments of soldiers and veterans (Fig. 9c). The fact that soldiers actively served only a part of their life, which does not include childhood or old age (if they lived that long), supports the aforementioned distinction; however in some rare cases, their inscriptions register individual's advanced age, although predominantly among their family members (both of active soldiers and veterans).

19 V. npr. kod M. CLAUSS, 1973, 395 i. d.; M. ŠAŠEL KOS 2006, 179 i. dalje.

20 Tako, na primjer, od 154 nadgrobna natpisa vojničke populacije na tlu Liburnije, njih 111 ne navodi životnu dob; istovremeno, od 767 epitafa ostalih društvenih skupina, njih 652 ne donosi životnu dob pokojnika. Usp. za neke druge dijelove rimske države kod M. CLAUSS, 1973, 399 i. dalje.

19 See e.g. M. CLAUSS, 1973, 395 ff.; M. ŠAŠEL KOS 2006, 179 ff.

20 In example, out of 154 military sepulchral inscriptions found in the territory of Liburnia, age is not mentioned in 111 of them; at the same time, out of 767 epitaphs pertaining to other social groups, 652 do not mention the deceased's age. Cf. for other parts of Roman state M. CLAUSS, 1973, 399 ff.

SL. 9. Grafički prikaz životne dobi pokojnika prema podacima s nadgrobnih natpisa Liburnije iz Principata: a) svi spomenici, b) bez vojnika i veterana, c) samo spomenici vojnika i veterana.

FIG. 9. Graphic depiction of the deceased's age according to the Liburnian inscriptions dating to the Principate period: a) all monuments, b) without soldiers and veterans, c) only monuments of soldiers and veterans.

Grafikoni su podijeljeni na uobičajene starosne kategorije²¹ i prikazuju broj potvrda u svakoj od njih. Na grafikonu sa Sl. 9a, koji pokazuje podatke sa svih nadgrobničkih spomenika Liburnije na kojima su navedene životne dobi pokojnika, vidljiv je istaknuti vrhunac u starosnoj skupini od 23 do 39 godina (*adultus II*), koji uvelike nadmašuje ostale starosne grupe. Identična starosna kategorija ostaje dominantnom i kad se iz ukupne populacije uklone vojnici i veterani s njihovim obiteljima, tj. u sasvim civilnoj populaciji (Sl. 9b). No, ovdje na-

The charts are divided in the usual age groups²¹ and display a number of inscriptions for each group. In the chart presented at Fig. 9a, which presents the data taken from all Liburnian sepulchral monuments with attested deceased's age, peak is quite prominent in the age group ranging from 23 to 39 (*adultus II*), and it greatly surpasses other age groups. The same age category remains dominant even when soldiers, veterans and their families are taken out of the equation, i.e. in the fully civilian population (Fig. 9b). However, the commemorators in a slightly youn-

21 Dojenčad (0-2 god.), *infans I* (3-6 god.), *infans II* (7-14 god.), *adultus I* (15-22 god.), *adultus II* (23-39 god.), *maturus* (40-59 god.), *senilis I* (60-74 god.) i *senilis II* (iznad 75 godina); usp. npr. J. SZILÁGY, 1962, 359.

21 Infants (aged 0-2), *infans I* (aged 3-6), *infans II* (aged 7-14), *adultus I* (aged 15-22), *adultus II* (aged 23-39), *maturus* (aged 40-59), *senilis I* (aged 60-74) i *senilis II* (over the age of 75); cf. e.g. J. SZILÁGY, 1962, 359.

lazimo još i gotovo podjednaku zastupljenost komemoracija u nešto mlađoj starosnoj grupi, onoj od 15 do 22 godine (*adultus I*). Ovakav pomak iz dominantnog komemoriranja starije reproduktivne dobi (23-39 godina) u populaciji u koju su uključeni i vojnici, u dominaciju komemoracija i mlađe i starije reproduktivne dobi (15-22 i 23-39) u populaciji iz koje su oni isključeni, očekivana je s obzirom na samu narav vojničkog posla: oni se novače u vojne postrojbe u dobi od 17 i više godina,²² pa je stoga i očekivano da će njihove komemoracije u većem broju uslijediti tek nakon tog starosnog praga. To vrlo zorno pokazuje grafikon sa Slike 9c, na kojemu dobna skupina od 23 do 39 godina čini gotovo polovicu svih komemoracija pri kojima je zabilježena dob pokojnika.²³

Sljedeća dva grafikona (Sl. 10a i 10b) slična su prethodnima; razlika se očituje u nešto drugačije raspoređenim starosnim skupinama, prilagođenijima fizičko-biološkim mogućnostima osoba u pojedinim razdobljima života i epigrafskoj realnosti. Prema tomu, jednu skupinu obuhvaćaju djeca do 10 godina (odnosno do 8 godina, jer do sada na natpisima nije zabilježeno niti jedno devetogodišnje dijete), koja zahtijevaju skrb drugih; drugu mladež od 10 do 16 godina (u dobi otprilike između 14 i 16 godina rimskodobni mladić postaje “punoljetan”, odnosno upisuje se u glasačke liste građana i može se natjecati za javne službe),²⁴ koja već može do određene mjere skrbiti o vlastitim potrebama; treću prva (mlađa) reproduktivna dob (17-25 godina); četvrtu zrela (starija) reproduktivna dob (26-35 godina); zatim slijede zrela dob (36-50 godina) te tri skupine starijih životnih dobi (50-65, 70-75 te ona iznad 75 godina). Na ovaj se način može jasnije uočiti grupiranje komemoracija: globalno gledano, najčešće su komemoracije mladim osobama (maloj djeci i osobama mlađe reproduktivne dobi), nakon čega broj komemoracija - nakon 35. godine - opada. Ovo se osobito dobro uočava na grafikonu sa Slike 10b koji prikazuje podatke za samo civilno stanovništvo.

ger age group, ranging from 15 to 22 years of age (*adultus I*), are equally represented. This shift from the dominant commemoration of older reproductive age (23 to 39 years of age) in the population which encompasses soldiers, into the dominant commemoration of younger and older reproductive age (15-22 and 23-39 years of age) in the population which does not include soldiers, is expected considering the true nature of military occupation: individuals were recruited in the army at the age of 17 and above,²² which makes it logical to expect their commemorations would commence after the aforementioned age-threshold. This is vividly demonstrated in the chart Fig. 9c, where the age group ranging from the age of 23 to 39, makes up almost a half of all commemorations that mention the age of the deceased.²³

Next two charts (Fig 10a and 10b) are similar to the previous ones; the difference is in somewhat altered arrangement of age groups, adjusted to the individual's physical and biological abilities at certain periods of life and in accordance with the overall epigraphic situation. According to that, one group encompasses children up to the age of 10 (i.e. 8, because 9-year-olds have not been attested on the inscriptions), who require care of others; other youth of 10 to 16 years of age (at the age of 14 to 16 Roman adolescent reached “adulthood”, and was recorded in the voting lists of citizens, which made him eligible to compete for public services)²⁴ is already capable to take care of their own needs; first (younger) reproductive age (from the age of 17 to 25) makes up the third group; forth is mature (older) reproductive age (from the age of 26 to 35); this is all followed by mature age (36 to 50 years of age) and three older age groups (50-65, 70-75 and above 75 years of age). With this distinction it is easier to distinguish the grouping of commemorations: overall, the most common are commemorations of young people (small children and individuals of younger reproductive age), after which, i.e. after the age of 35, the number of commemorations decreases. The chart Fig. 10b, which demonstrates the data for the civilian population, attests to this claim.

22 RE VI A, 2, 1937, s.v. Tiro, col. 1448; usp. i J. J. WILKES, 1969, 147.

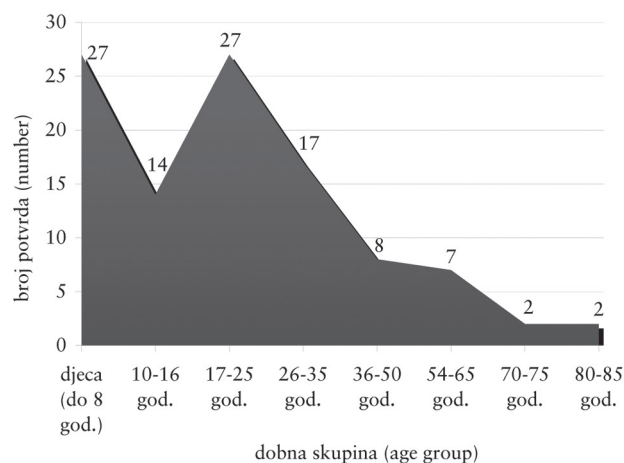
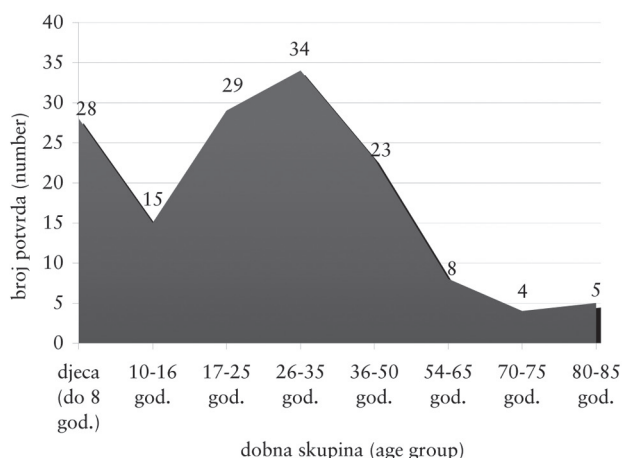
23 Manji broj komemoracija pokojnicima starije životne dobi donekle odudara od vrijednosti poznatih s vojničkih natpisa provincija panonsko-podunavskog područja i s prostora sjeverne Italije, gdje su u najvećem broju komemorirani vojnici u dobi od 40 godina, a zatim oni 5 godina stariji i mlađi (v. J. SZILÁGY, 1962, tablica na str. 328-330, osobito str. 329).

24 B. RAWSON, 1992, 41.

22 RE VI A, 2, 1937, s.v. Tiro, col. 1448; cf. also J. J. WILKES, 1969, 147.

23 Lesser number of commemorations for the elderly is somewhat in contrast with the numbers attested in the military inscriptions found in Pannonian and Danubian provinces, and the territory of Northern Italy, where soldiers at the age of 40 (or 5 years younger or older than that) are mostly commemorated (see J. SZILÁGY, 1962, table on pp. 328-330, especially p. 329).

24 B. RAWSON, 1992, 41.

SL. 10. Grafički prikaz starosne strukture pokojnika prema podatcima s nadgrobnih natpisa Liburnije iz Principata: a) svi spomenici, b) bez vojnika i veterana.

FIG. 10. *Graphic depiction of age structure of the deceased according to the data collected from the Liburnian sepulchral inscriptions dating to the Principate period: a) all monuments, b) without soldiers and veterans.*

Zanimljivo je da je broj komemoracija mladima između 10 i 16 godina manji nego onima neposredno mlađima, ali i neposredno starijima od njih. Razloge za to valja tražiti u kombinaciji dvaju faktora: stvarnoj većoj smrtnosti u dobi prije desete i nakon šesnaeste godine te u snažnijim emocijama njihovih preživjelih.²⁵

S obzirom na ranije rečeno o vrlo malom uzorku egzaktnih brojčanih podataka o životnoj dobi pokojnika nastojala sam izvesti jedan eksperiment: usporediti starosne kategorije komemoratora - dakle, onih koji još žive u trenutku postavljanja nadgrobnog spomenika - i pokojnika, zasnivajući pri tomu podjelu prema njihovoj generacijskoj pripadnosti, a ne godinama života.

Kao što se može vidjeti s grafikona na Sl. 11a i b, većina komemoratora pripada istoj generaciji kao i pokojnik, zatim slijede, u nešto manjem postotku, oni koji su jednu generaciju stariji. Česti su, no uočljivo rjeđe od prethodnih, i oni koji su jednu generaciju mlađi. Drugim riječima: najviše je komemoratora među supružnicima, braćom i sestrama, zatim slijede komemoracije roditelja djeci ili tetaka, ujni, stričeva i slično nećakinjama i nećacima, pa tek onda komemoracije djece roditeljima ili neća-

Interestingly, the commemoration of young people between the ages of 10 and 16 is less common than in adjacent younger and older groups. The reasons for that should be sought in the combination of two factors: actual increased mortality before 10 and over 16 years of age and in strong emotions of those who survived.²⁵

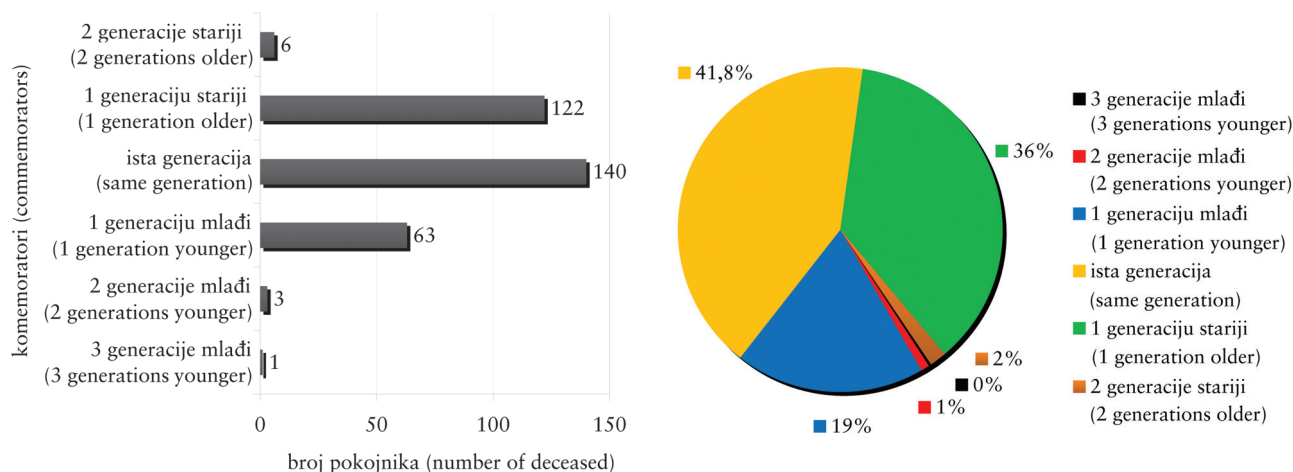
Considering the aforementioned statement regarding the small sample of exact data on age of the deceased, I tried to conduct an experiment: to compare the age categories of the commemorators - that is, those who are still alive at the moment the monument was erected - and the deceased, formulating the division according to their generation affiliation and not according to their age.

As can be seen in the charts in the Figs. 11a and b, majority of the commemorators belong to the same generation as the deceased, and somewhat less frequent are those who are one generation older. One generation younger commemorators are frequent as well, but still visibly less frequent than the previous group. In other words: spouses and siblings are the most common commemorators, while the commemorations of parents to their children or aunts and uncles to their nieces and nephews are

25 Za veću smrtnost žena u porodu i male djece v. B. RAWSON, 1992, 8 i d.; S. POMEROY, 1994, 85 i d., 169, 194; za izraze tuge preživjelih, prvenstveno roditelja, v. K. BRADLEY, 1992, 216 i d.; usp. i B. RAWSON, 1992, 26; J. McWILLIAM, 2005, 74 i dalje.

25 On increased mortality of women at childbirth as well as small children see B. RAWSON, 1992, 8 ff.; S. POMEROY, 1994, 85 ff., 169, 194; on the survivor's display of grief, primarily parents, see K. BRADLEY, 1992, 216 ff.; cf. also B. RAWSON, 1992, 26; J. McWILLIAM, 2005, 74 ff.

SL. 11. Generacijske kategorije komemoratora u odnosu na generaciju pokojnika, prema podacima s nadgrobnih natpisa Liburnije iz vremena Principata: a) broj potvrda s natpisa, b) udio, tj. postotak komemoratora.

FIG. 11. *Commemorators' generation categories relating to the deceased's generation, according to the data collected from the Liburnian sepulchral inscriptions dating to the Principate period: a) number of attestations from the inscriptions, b) the percentage of commemorators.*

kinja i nećaka braći ili sestrama njihovih roditelja. Uočljivo su rjeđe komemoracije između osoba koje razdvajaju dvije ili tri generacije.

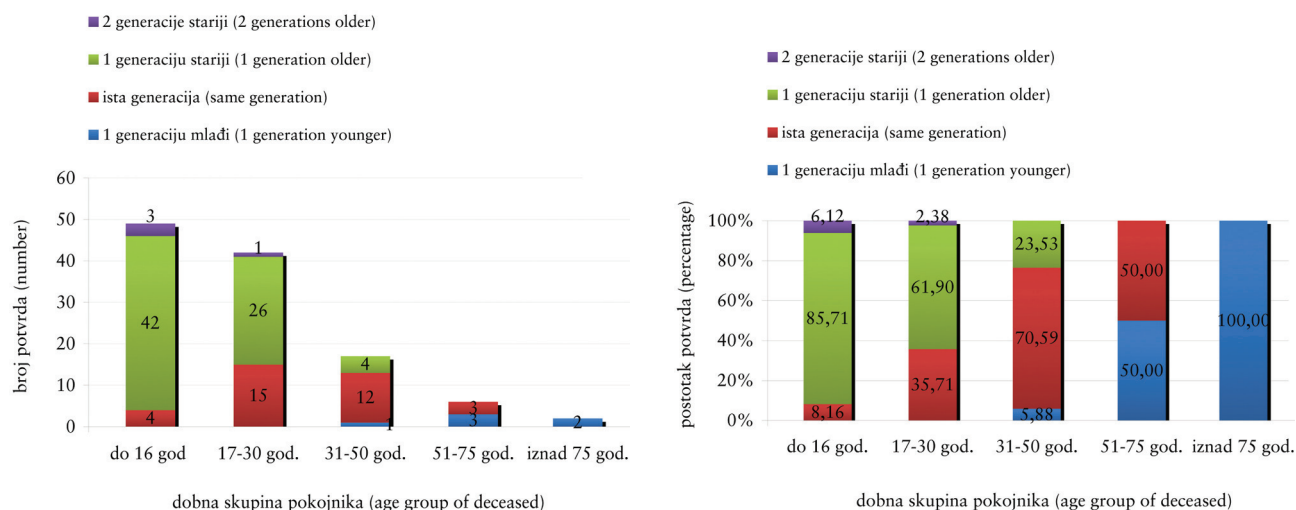
Ovakva distribucija komemoracija samo dijelom podupire teoriju da su najčešće bile komemoracije maloj djeci: iz ovog grafičkog priloga vidimo da su komemoracije djeci tek na drugom mjestu (doduše, ipak i dalje prilično brojne), nakon onih među članovima iste generacije. Naravno, nisu sva djeca u dječjoj dobi; dio njih su već odrasli ljudi koji imaju i vlastitu djecu (ili su barem u dobi da bi ju i sami mogli imati). Ono što je važno napomenuti je da su i toj odrasloj djeci roditelji još uvijek živi, jer upravo oni nastupaju u ulozi komemoratora (v. npr. starosne kategorije od 17 do 30 i od 31 do 50 godina na Sl. 12a-b).

Imajući to u vidu, daljnjim usporedbama moglo bi se doći i do preciznijih podataka o tomu koliko su mogli biti stari oni preživjeli koji su zabilježeni kao komemoratori na natpisima. Kao osnova korišteni su samo oni natpisi na kojima je zabilježena životna dob pokojnika, dok su komemoratori prikazani sukladno njihovoj generacijskoj pripadnosti. Rezultati su prikazani na grafikonima na Slikama 12a-b, koji, po mojem mišljenju, vjernije prikazuju prosječnu dob osoba koje su postavljale nadgrobne natpise nego što to omogućuje matematička srednja vrijednost svih zabilježenih godina života pokojnika.

less frequent, and the commemorations of children to their parents or nieces and nephews to their aunts and uncles are even less common. Commemorations between individuals separated by two or three generations are distinctively scarce.

This distribution of commemorations only in part supports the theory that the most common were commemorations to small children: in this chart commemorations of children are in the second place (although still numerous), after the commemorations among the members of the same generation. Of course, not all children are of infant age; some of them are already adults with the children of their own (or at least are at the age when they can have children). It is important to emphasize that even at the adult age their parents are still alive, because they take the role of the commemorator (see e.g. age groups from 17 to 30 and from 31 to 50 years of age in Fig. 12a-b).

Keeping that in mind, further analysis could provide a more precise data on the age of the surviving commemorators attested in the inscriptions. Only the inscriptions with the attested age of the deceased are used in this analysis, while the commemorators are depicted accordingly to their affiliation to a certain generation. The results are presented in the charts in Figures 12a-b, which, in my opinion, depict more accurately the average age of the commemorator than the mathematical middle value of all documented age of the deceased.

SL. 12. Generacijske kategorije komemoratora u odnosu na poznatu dob pokojnika, prema podacima s nadgrobnih natpisa Liburnije iz vremena Principata: a) broj potvrda komemoratora, b) postotak komemoratora.

FIG. 12. *Generation categories of the commemorators in regards to the known age of the deceased and according to the data collected from the Liburnian sepulchral inscriptions dating to the Principate period: a) number of attested commemorators, b) the percentage of commemorators.*

Kao što sam već istaknula, godine komemoratora nikad nisu zabilježene na epitafima, a upravo su oni ti koji žive i nakon postavljanja nadgrobnog spomenika. Sudeći prema grafikonima na Slikama 9a-b i 10a-b, kritična razdoblja u životu populacija koje su postavile ove natpise bila su ono do 10. godine života i ono između 17. i 35. godine. No, i dalje ostaje nepoznato kolika je mogla biti očekivana životna dob onih koji su preživjeli ta krizna razdoblja.

Na grafikonima na Sl. 12a-b vidimo donekle očekivanu sliku: djecu i mladež do 16 godina komemoriraju prvenstveno oni jednu generaciju stariji (ponajčešće roditelji), a tek izuzetno oni iz iste generacije (braća i sestre) ili dvije generacije stariji (bake i djedovi); mladu skupinu “odraslih” osoba (17-30 godina) i dalje u velikom broju komemoriraju oni jednu generaciju stariji, a znatnog udjela imaju i članovi iste generacije te izuzetno čak i oni dvije generacije stariji od pokojnika. U skupini “zrele” dobi (31-50 godina) uočava se smanjenje broja komemoratora starijih jednu generaciju (ali ih ipak ima!), dok dominiraju komemoratori iz iste generacije. U starijim starosnim skupinama dominiraju komemoratori jednu generaciju mlađi (poglavito djeca, a tek izuzetno rijetko ostale kategorije srodnika, bilo krvnih bilo po ženidbi), no ono što je osobito zanimljivo u skupini pokojnika starih od 51. do 75.

As I have mentioned before, the age of the commemorator has never been attested on the epitaphs, because they are the ones who continue to live after the monument is erected. According to the charts in Figures 9a-b and 10a-b, the critical periods of life for people who erected these monuments were the time up to the age of 10 and between the ages of 17 to 35. However, the potential life expectancy of those who survived the crisis period is still unknown.

The expected pattern is noticeable to a certain degree in the charts Figs. 12a-b: children and youth up to the age of 16 are commemorated primarily by individuals who are one generation older (mostly parents), and rarely by those from the same generation group (brothers and sisters) or individuals who are two generations older (grandparents); the commemorators of the younger group of “adults” (17 to 30 years of age) are still in large part one generation older, and the members of the same generation group are quite common, while the commemorators who are two generations older than the deceased occasionally appear. The decrease in number of commemorators who are one generation older (although they are still present!) is attested in the “adult” group (31 to 50 years of age), and accordingly the commemorators from same age group are dominant. The dominant commemorators in the older age groups are one generation younger (especially

godine jest znatan udio komemoratora koji su ista generacija s pokojnicima: to nam može ukazivati na to da je ipak očekivana životna dob mogla biti nešto viša nego što smo dosad bili uobičajili smatrati (npr. Szilágyjeva analiza daje prosječnu životnu dob od 32,4 godina u provinciji Dalmaciji tijekom prva 4 st. po Kr.²⁶ - no napominjem da se tu radi o aritmetičkoj sredini!), i da bismo ju mogli pomaknuti bliže četrdesetima-pedesetima godinama života. Naime, roditelji i njihova braća i sestre bili bi stariji od svoje djece i nećaka i nećakinja za oko 15 do 30 godina,²⁷ ovisno o dobi kada su djeca rođena; prema tomu, komemoratori djeci i mladeži do 16 godina mogli su biti stari najmanje između 15 i 31, a najviše između 30 i 46 godina (i više) u generaciji roditelja koja je i najbrojnija među komemoratorima ove staro-

children and only rarely other kin, whether related by blood or marriage), however what is interesting in the group of deceased ranging from 51 to 75 years of age is that the large part of the commemorators are of the same age as the deceased: this could indicate that the life expectancy was slightly higher than previously considered and should be moved more towards the forties and fifties (e.g. According to Szilagy's analysis, life expectancy in the province of Dalmatia during the first four centuries AD was 32.4²⁶ - however I must emphasize that this is an arithmetical middle). Parents and their siblings should be older than their children and nieces or nephews by 15 to 30 years,²⁷ depending on the parent's age at the time of childbirth; therefore, the children and youth up to the age of 16 were commemorated

26 J. SZILÁGYI, 1962, tablica na str. 304-305: prosječna životna dob muškaraca na natpisima Dalmacije, s izuzetkom Salone, iznosi 33,7 godina, žena 30,6 godina, a ukupno 32,4 godine (str. 306); tablica na str. 303-304: prosječna životna dob prema natpisima iz Salone: 24,7 godina, pri čemu ona za muškarce iznosi 25,6 godina, a 23,4 za žene (str. 304). Izračun srednje vrijednosti životnih dobi navedenih na nadgrobnim natpisima carskodobne Liburnije daje još niže vrijednosti:

	Muškarci	Žene	Nepoznat spol
natpisi vojnika i veterana	40,51 god.	1 god.	-
natpisi ostalog stanovništva ("civilni")	25,2 god.	24,29 god.	22,2 god.
svi natpisi	31,53 god.	23,78 god.	22,2 god.

Pri tomu je izrazit nerazmjer između vojne i nevojne populacije; kod one prve prosječna dob pokojnika je gotovo dvostruko veća, ne zato što bi njima očekivani životni vijek bio gotovo dva puta veći (naprotiv!), već stoga što je na njihovim natpisima komemorirano vrlo malo djece do 16 godina starosti i samo jedna žena (*de facto* samo jedna djevojčica stara godinu dana).

27 Raspon od 15 do 30 godina koji se u radu koristi za izračunavanje razlike između starosti roditelja i djece, naravno, samo je približan, a predstavlja otprilike srednju vrijednost onoga što znamo o vremenu prvog sklapanja braka i rađanja djece u rimskom i grčkom svijetu. Razdoblje sklapanja prvoga braka u rimsko doba zakonski je započinjalo u dobi od 12 godina za djevojčice i 14 godina za dječake, iako mnogi brakovi nisu započinjali u toj dobi; dok su djevojke, čini se, u brak ulazile ipak već u dobi od 12 godina, dotle su mladići, čini se, ipak to činili u nešto kasnijoj dobi, otprilike između 18. i 21. godine; v. B. RAWSON, 1992, 21-22. Za rađanje djece, ipak, nije važna dob ulaska u brak, već fiziološke promjene koje nastaju pri prelasku iz djetinjstva u pubertet. Optimumom za rađanje djece, barem u grčkom svijetu, smatra se dob između ženine 16. i 20. godine, dok se njene reproduktivne godine okvirno stavljaju u razdoblje od 16. do oko 36. ili 40. godine, nakon čega bi slijedila menopauza, otprilike između 40. i 60. godine (v. S. POMEROY, 1994, 85 i d.).

26 J. SZILÁGYI, 1962, chart on pp. 304-305: average male life expectancy in the Dalmatian inscriptions, with the exception of *Salona*, is 33.7, female is 30.6, and in total 32.4 (p. 306); chart on pp. 303-304: average life expectancy according to the inscriptions from *Salona* is 24.7, for male population is 25.6, and for female population is 23.4 (pp. 304). Calculation of the life expectancy attested in the Liburnian sepulchral inscriptions dating to the Principate period gives even lower middle value.

	Men	Women	Undetermined
Inscriptions of soldiers and veterans	40.51 years	1 year	-
Inscriptions of remaining population ("civilians")	25.2 years	24.29 years	22.2 years
All inscriptions	31.53 years	23.78 years	22.2 years

The discrepancy between military and non-military population is prominent here; in the military inscriptions the average age expectancy of the deceased is almost double, not because the average life span was twice as long (on the contrary!) but because children up to the age of 16 were rarely commemorated in their inscriptions and only one woman was mentioned (*de facto* only one-year old girl).

27 The span of 15 to 30 years, which is used in this paper to calculate the age difference between parents and children is, of course, only approximate, and presents a middle value of what is known on the age of first marriage and childbirth in Roman and Greek world. In Roman time, girls were legally allowed to marry for the first time at the age of 12 and boys at the age of 14, although many marriages were not formed at that age; while the girls presumably entered marriage at the age of 12, boys were most likely older, between 18 and 21; see B. RAWSON, 1992, 21-22. However, the age of marriage was not as important for childbirth as was the physiological change occurring at the transition from childhood to puberty. The optimum for childbirth, at least in Greek world, was considered to be between the age of 16 and 20 for women, while her reproductive years were considered to be between 16 and 36 or 40, after which, at the age between 40 and 60, menopause would occur (see S. POMEROY, 1994, 85 ff).

sne skupine (85,71%), a u generaciji baka i djedova najmlađi među njima mogli su imati tek tridesetak godina (u slučajevima komemoracije vrlo maloga djeteta), dok je najveća starost mogla dosegnuti čak preko 75 godina.

Roditeljska generacija starosne skupine od 17 do 30 godina mogla je imati, sukladno ovakvoj kalkulaciji, između 32 i 47 godina kod najmlađih pokojnika, a između 45 i 60 godina kod najstarijih pokojnika. Ova je generacija natpolovično zastupljena i u ovoj starosnoj skupini (61,90%). Generacija baka i djedova, vrlo rijetka u ovoj skupini, mogla je imati između 47 (najniža dob) i čak 90 ili više godina.

U starosnoj skupini pokojnika starih između 31 i 50 godina najzastupljeniji su komemoratori koji pripadaju istoj generaciji kao pokojnici (70,59%), no komemoratori roditeljske generacije još su vrlo brojni i javljaju se u čak 25,53% slučajeva, a oni su mogli imati između 46 i 80 (i više) godina. U starosnoj skupini od 51 do 75 godina više se ne pojavljuju kao komemoratori osobe iz roditeljske generacije (dakle, one koje su jednu generaciju starije od pokojnika), već samo one iz iste generacije ili jednu generaciju mlađi (tj. djeca, nećaci i nećakinje). Pokojnike starije od 75 godina komemoriraju isključivo osobe mlađe od njih (generacija njihove djece) čija bi se starost mogla kretati između 45 i 60 godina. Doduše, za ove tri posljednje starosne skupine raspoložemo malim brojem potvrda, no one više utječu na pouzdanost omjera negoli na samu životnu dob komemoratora. Ukupno gledano, ovako iskalkulirana starost komemoratora kretala bi se od oko 15 godina pa sve do duboke starosti. Većina bi ih ipak bila u dobi do oko šezdeset godina, pri čemu bi se srednja vrijednost kretala negdje između četrdesetih-pedesetih godina života, što je mogla biti i prosječna očekivana životna dob, onako kako nam ju pokazuju nadgrobni natpisi Liburnije od 1. do 3. stoljeća po Kristu. U prilog takvom zaključku ide i prosječna životna dob vojničke populacije od 40,51 godine, koja je - unatoč rizicima njihove profesije - gotovo dvostruko viša od one civilnog, nevojničkog stanovništva (v. ovdje bilj. 25).

Životnu dob od 70 godina i više nalazimo zabilježenu kod ukupno devet pokojnika (od kojih čak pet pripada vojničkoj populaciji; v. Slike 10a-b), a vidjelo se je da je i dio komemoratora mogao doživjeti istu starost, ako ne i veću. Ipak, većina pokojnika bilježi starost do 39. godine života (v. Slike 9a-c i 10a-b), no, upada u oči da upravo te starosne skupine još uvijek komemoriraju osobe jednu generaciju starije od njih (v. Sl. 12a-b), pa, dodavši tomu

by the individuals who were at least between the age of 15 and 31, and at the most between 30 and 46 (and above) in the parent's generation, which is the most numerous among the commemorators of this age group (85.71%), and in the generation of grandparents the youngest might have been only around thirty years old (at the commemoration of an infant), while the oldest individuals might have been over 75 years old.

According to this calculation, parents of those who died in the ages between 17 and 30 were perhaps, with the youngest commemorated deceased, between 32 and 47 years of age, and between 45 and 60 years of age with the oldest. In this age group, this generation is represented above average (61.90%). The grandparent's generation, quite rare in this group, was perhaps between 47 (lowest age) and even above 90 years old.

In the age group of the deceased between 31 and 50 years of age, the most common are commemorators who belong to the same generation as the deceased (70.59%), but commemorators of the parent's generation are still numerous and appear at 25.53 percent of cases, and they might have been between the ages of 46 and 80 (and above). Commemorators from the parent generation (i.e. one generation older than the deceased) do not appear any more in the group aged between 51 and 75, and only the same generation or a generation younger individuals (i.e. children, nephews and nieces) are represented in those inscriptions. The deceased who were over 75 years of age were commemorated exclusively by the individuals younger than them (children's generation), who might have been between 45 and 60 years old. Attestations for the last three age groups are less numerous, although they affect more the reliability of the ratio than the actual age of the commemorator. Generally, according to these calculations, the age of the commemorator would span between 15 years of age and old age. However, the majority would span to the age of 60, while the middle value would be around 40 and 50, which might represent the expected life span, as indicated by the Liburnian sepulchral inscriptions dating from the 1st to the 3rd century AD. The average life span of 40.51 years for the military population, which is - despite of the hazards of their profession - almost double than that of the civilian, non-military population, supports previously stated conclusion (see here note 25).

The age of 70 and above is attested in 9 inscriptions (5 of them belong to the military population; see Figures 10a-b), and some of the commemorators might have been of the same age, if not even older. The

i sklonost preživjelih da češće bilježe dob mladih i vrlo mladih pokojnika nego onih starijih (usp. Sl. 9c koja pokazuje da većina pokojnika vojne populacije pripada nešto starijim starosnim skupinama - od 23. do 59. godine života - nego civilna populacija), možemo zaključiti da je očekivana životna dob onih koji su preživjeli kritična razdoblja ranog djetinjstva i rane odrasle dobi, mogla dosegnuti i do kasnih pedesetih godina života. Stoga se, kao odgovor na pitanje s početka ovog rada o tome koliko je dob od 70 godina koju je doživio Gaj Aruncije Felicisim bila uobičajena, odnosno neuobičajena u rimskodobnoj Liburniji, može zaključiti da prema podacima kojima za sad raspoložemo nije bilo mnogo ljudi koji su ju doživjeli, ali da je bilo i onih koji su ju i nadživjeli.

majority of the deceased document their age up to 39 years of life (see Figure 9a-c and 10a-b), but those age groups still commemorate individuals who are one generation older than them (see Fig. 12a-b), and taking into consideration the inclination of the living to document more frequently the age of the young and very young than the age of the old (cf. Fig. 9c which shows that the majority of the deceased from the military population belong to the somewhat older age groups – from 23 to 59 years of age – than the deceased from the civilian population) it can be concluded that the life expectancy of those who survived the critical periods of early childhood and early adulthood, could even reach late fifties. Therefore, the question at the beginning of this paper, whether the age of the 70-year old *Gaius Aruntius Felicissimus* was common or unusual in the Roman Liburnia, could be answered accordingly: based on the data available, not many lived that long but there were also those who lived even longer.

BIBLIOGRAFIJA / BIBLIOGRAPHY

Popis skraćena / List of abbreviations

CIL - *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, Accademia litterarum regia Borussica

ILJug - Anna et Jaro Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla, 5, Ljubljana, 1963); *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla, 19, Ljubljana, 1978); *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla, 25, Ljubljana, 1986).

RE - *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft: neue Bearbeitung* (eds. A. F. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Witte), Stuttgart.

Popis literature / Literature

ALFÖLDY, G., 1969 - Geza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg.

BRADLEY, K., 1992 - Keith R. Bradley, *Wet-Nursing at Rome: a Study in Social Relations*, *The Family in Ancient Rome. New Perspectives*, ed. B. Rawson, Ithaca, 1992², 201-229.

CLAUSS, M., 1973 - Manfred Clauss, *Probleme der Lebensalterstatistiken aufgrund römischer Grabinschriften*, *Chiron*, 3, 1973, 395-417.

ČAČE, S. 2006 - South Liburnia at the Beginning of the Principate: Jurisdiction and Territorial Organization, *Les Routes de l'Adriatique antique. Géographie et économie / Putovi antičkog Jadrana. Geografija i gospodarstvo*, eds. S. Čače - A. Kurilić - F. Tassaux, Bordeaux - Zadar, 2006., 65-79, 303.

FADIĆ, I., 1990 - Ivo Fadić, *Arruntii u Asseriji*, *Arheološki vestnik*, 41, Ljubljana, 1990, 713-724.

KURILIĆ, A., 1999 - Anamarija Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge*, doktorska disertacija (rukopis), Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1999.

KURILIĆ, A., 2008 - Anamarija Kurilić, *Imenovanje žena u ranorimskoj Liburniji i takozvana "ženska praenomina"*, *Archaeologia Adriatica*, 2, Zadar, 2008., 161-167.

KURILIĆ, A., 2010 - Anamarija Kurilić, *Komemoratori i pokojnici s liburnskih cipusa: tko su, što su i odakle su? / Commemorators and deceased on Liburnian cippi: Who were they, what were they and where have they come from?*, *Asseria*, 8, Zadar, 2010., 131-274.

MCWILLIAM, J., 2005 - Janette McWilliam, *Children among the dead: the influence of urban life on the commemoration of children on tombstone inscriptions*, *Childhood, class and kin in the Roman world*, ed. S. Dixon, London - New York, 2005, 74-98.

NEDVED, B., 1992 - Branka Nedved, *Stanovništvo Zadra od 1. do 3. stoljeća (I. dio)*, *Diadora*, 14, Zadar, 1992., 109-263.

POMEROY, S., 1994 - Sarah B. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives & Slaves*, London, 1994, Pimlico.

RAWSON, B., 1992 - Beryl Rawson, *The Roman Family*, in: *The Family in Ancient Rome. New Perspectives*, ed. B. Rawson, Ithaca, 1992², 1-57.

SZILÁGY, J., 1962 - J. Szilágy, *Beiträge zur Statistik der Sterblichkeit in der illyrischen Provinzgruppe und in Norditalien (Gallia Padana)*, *Acta Archaeologica*, XIV/3-4, Budapest, 297-396.

ŠAŠEL KOS, M., 2006 - Marjeta Šašel Kos, *Centenarians in the Emona Area and the Adjacent Norican and Pannonian Regions*, u: *Misurare il tempo. Misurare lo spazio, Atti del Colloquio AIEGL - Borghesi (Bertinoro, 20-23 ottobre 2005)*, eds. M. G. Angeli Bertinelli - A. Donati, Faenza: Fratelli Lega editori, 2006., 175-197.

WILKES, J. J., 1969 - John J. Wilkes, *Dalmatia*, London.